

ΚΡΙΤΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΟ 28ον ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ

Ἐν τῷ 28ῳ ἀποσπάσματι τοῦ Ἡρακλείτου μνημονεύονται τὰ κάτωθι: δο-
κέοντα γὰρ ὁ δοκιμώτατος γινώσκει, φυλάσσει· καὶ μέντοι καὶ Δίκη κατα-
λήφεται ψευδῶν τέκτονας καὶ μάρτυρας. Τὸ ἀνωτέρω δύναται νὰ διακριθῇ
εἰς δύο θέσεις ἐξ ἐπόψεως νοήματος· ἐν τῇ πρώτῃ θέσῃ ὁ Ἡράκλειτος ἐμφα-
νίζει τὸν τέλειον τύπον ἀνθρώπου (= ὁ δοκιμώτατος), τοῦ ὁποίου ἡ γνῶσις
ὡς πρὸς τὰ πράγματα δὲν εἶναι πραγματική, διότι, ὡς γνωστόν, ἡ ἀνθρωπί-
νη γνῶσις, ὡς ἐπίτευγμα τοῦ ἀνθρωπίνου Λόγου δὲν εἶναι ἡ δοκέοντα, ἤτοι
φαντάσματα, δοξασίαι δηλαδή τοῦ ἀνθρώπου ὡς πρὸς τὰ πράγματα, αἴτι-
νες οὐδὲν ἀντικειμενικὸν κῦρος ἔχουσιν¹. Ἐν τῇ δευτέρᾳ θέσει ὁ Ἡράκλειτος
παρουσιάζει τὴν ἔννοιαν τῆς Δικαιοσύνης (= Δίκη), ἥτοι τὸν παγκόσμιον
Λόγον, ὅστις θὰ ἔλθῃ, ἵνα συλλάβῃ τοὺς τέκτονας καὶ μάρτυρας τῶν
ψευδῶν πραγμάτων, ἃ ὡς δοκέοντα εἶναι ἐν τῇ συνειδήσει τῶν ἀνθρώπων.
Καθ' ἡμᾶς δύο εἶναι αἱ κεντρικαὶ ἔννοιαι εἰς ἃς δύναται νὰ στηριχθῇ τὸ
ἀνωτέρω, δηλαδή τὰ δοκέοντα καὶ ἡ Δίκη.

I. Τὰ δοκέοντα παρουσιάζονται εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἔνεκα τῆς ἀδυναμίας
τῆς γνώσεως τῶν ἀνθρώπων, ὅπως συλλάβουν οὗτοι τὴν πραγματικὴν τῶν
πραγμάτων φορὰν, διότι τὰ πράγματα καθ' Ἡράκλειτον ῥέουν συνεχῶς
ὥσπερ ποταμός: λέγει πού ὁ Ἡράκλειτος, ὅτι πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει²
καὶ ἐπομένως: ἄρα ἐν μὲν αὐτὸ καθ' αὐτὸ οὐδὲν ἐστίν, οὐδ' ἂν τι προσείποις
ὀρθῶς οὐδ' ὅποιονοῦν τι, ἀλλ', ἐὰν ὡς μέγα προσαγορεύῃς καὶ σμικρὸν φα-
νεῖται, καὶ ἐὰν βαρὺ, κοῦφον, ξύμπαντά τε οὕτως ὡς μηδενὸς ὄντος ἑνὸς μή-
τε τινὸς μήτε ὅποιονοῦν ἐκ δὲ δὴ φορᾶς τε καὶ κινήσεως καὶ κράσεως πρὸς
ἄλληλα γίγνεται πάντα ἃ δὴ φαμέν εἶναι, οὐκ ὀρθῶς προσαγορεύοντες³. Προ-
σέτι δὲ φρονεῖ ὁ Ἡράκλειτος ὅτι οὔτε ὀνόματα δὲν δυνάμεθα νὰ δίδωμεν εἰς
τὰ πράγματα, διότι πάντα ταῦτα κατ' αὐτὸν εὐρίσκονται ἐν συνεχεῖ ῥοῇ· ἡ
στάσις, ἡ μονιμότης, ἡ ἀκίνησις εἶναι ἴδιον τῶν νεκρῶν: Ἡράκλειτος ἡρε-
μίαν μὲν καὶ στάσιν ἐκ τῶν ὄλων ἀνήρει, ἔστι γὰρ τοῦτο τῶν νεκρῶν⁴.

Ἐν τούτοις θὰ ἦτο δυνατόν διὰ μέσου τῆς ῥοῆς ταύτης νὰ διακρίνῃ τις

1. Τὰ δοκέοντα ὁ Ἡράκλειτος χαρακτηρίζει ὡς οἴησιν, ἣν καὶ καλεῖ ἱερὰν νόσον· πβ. ἀπ. 46 (= τὴν οἴησιν ἱερὰν νόσον ἔλεγε).

2. ΠΛΑΤ., Κρατ., 402 a.

3. ΠΛΑΤ., Θεαίτ., 152 d.

4. ΑΕΤ., I, 23,7 (DIELS, *Dox. Gr.*, σ. 320).

τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων φορὰν, ἀλλὰ τοῦτο θὰ ἐπιτυγχάνετο μόνον διὰ τοῦ Λόγου, διότι οὗτος ὁ Λόγος ὡς γνωστὸν κυβερνᾷ τὰ πάντα: ἐν τῷ σοφόν, ἐπίστασθαι γνώμην, ὅτῃ ἐκυβέρνησε πάντα διὰ πάντων⁵. Ἄλλ' ἐν ᾧ ὁ Λόγος εἶναι κοινός, οἱ πολλοὶ ζῶσιν ὡς νὰ ἔχωσιν ἕκαστος ἰδιαίτερον λογικόν: Διὸ δεῖ ἔπεσθαι τῷ < ξυνῶ, τουτέστι τῷ > κοινῶ· ξυνὸς γὰρ ὁ κοινός. τοῦ λόγου δ' ἐόντος ξυνοῦ ζώουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν⁶. Τὸ ζώουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει τὴν ἀδυναμίαν τῆς γνώσεως τῶν ἀνθρώπων, ὡς πρὸς τὴν εὕρεσιν ἀληθείας τινός, ἐπειδὴ τρόπον τινὰ ἀπομακρύνονται οὗτοι τοῦ θείου Λόγου, τουτέστι τῆς πραγματικῆς γνώσεως καὶ σχηματίζουν ἰδιαιτέραν καὶ ἐσφαλμένην γνώσιν (δοκέοντα), διότι ἀκριβῶς «ζώουσιν ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν». Νῦν δὲ θὰ ἐξετάσωμεν τὴν αἰτίαν τῶν ἀνωτέρω καὶ ἥτις εἶναι καθ' ἡμᾶς ἢ ἐξῆς. Ὡς γνωστὸν ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καθ' Ἡράκλειτον εἶναι μοῖρα τοῦ θείου πυρὸς καὶ ὅταν αὕτη ἐγκλωβισθῇ ἐντὸς τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου ἀπόλλυσι τὴν θεῖαν ιδιότητα, ἣν πρότερον εἶχεν ὡς συνηνωμένη μετὰ γῆϊνων στοιχείων καὶ ἀποθνήσκει, δηλαδὴ τὸ θεῖον πῦρ σβέννυται· διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ὁ ἄνθρωπος, καίτοι ἔχει τὸ θεῖον πῦρ ἐντὸς αὐτοῦ, ἥτοι τὸν θεῖον Λόγον, βαδίζει πάντοτε πρὸς τὴν ἀλογίαν καὶ τὴν ἀσαφῆ τῶν πραγμάτων γνώσιν καὶ μόνον ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀποθάνῃ, τὸ εὕρισκόμενον ἐντὸς αὐτοῦ θεῖον πῦρ ἀνάπτει, δηλαδὴ ἡ μετὰ τὸ ὀλίγον τεθνεῶσα ψυχὴ ζῇ καὶ ἐλευθεροῦται ἐκ τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος· ἄνθρωπος ἐν εὐφροσύνῃ φάσκει ἀπτεῖται ἑαυτῷ ἀποθανῶν [ἀποσβεσθεὶς ὄψεις], ζῶν δὲ ἀπτεται τεθνεῶτος εὐδων, ἀποσβεσθεὶς ὄψεις, ἐγρηγορῶς ἀπτεται εὐδόντος⁷.

Λίαν παραστατικῶς διδάσκει ὁ Ἡράκλειτος, ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θεοὶ θνητοί, οἱ δὲ θεοὶ ἄνθρωποι ἀθάνατοι, οἵτινες ζῶσι διὰ τοῦ θανάτου τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀποθνήσκουσι διὰ τῆς ζωῆς ἐκείνων: ἀθάνατοι θνητοί, θνητοὶ ἀθάνατοι, ζῶντες τὸν ἐκείνων θάνατον, τὸν δὲ ἐκείνων βίον τεθνεῶτες⁸. Ἀλλὰ καὶ ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα γράφει: ὅτε μὲν γὰρ ἡμεῖς ζῶμεν τὰς ψυχὰς ἡμῶν τεθνάναι καὶ ἐν ἡμῖν τεθάφθαι, ὅτε δὲ ἡμεῖς ἀποθνήσκομεν τὰς ψυχὰς ἀναβιοῦν καὶ ζῆν⁹. Ἐπομένως καὶ συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς ῥοῆς¹⁰ οὐδεμία ψυχὴ δύναται νὰ μείνῃ αἰωνίως ἐν σημείῳ τινί, ἀλλὰ ὑπάρχει ἀνάγκη ἀλλαγῆς¹¹: Ἡράκλειτος μὲν γὰρ ἀμοιβᾷς

5. Ἄπ. 41.

6. Ἄπ. 2.

7. Ἄπ. 26 κατὰ τὴν ἡμετέραν κριτικὴν ἀποκατάστασιν· ἰδὲ *Interprétation philosophique du vingt-sixième fragment d'Héraclite, Revue des Études Grecques*, 59-60, 1946-47, σσ. 1-7.

8. Ἄπ. 62· πβ. καὶ Ἄπ. 77 ...ζῆν ἡμᾶς τῶν ἐκείνων θάνατον καὶ ζῆν ἐκείνας τὸν ἡμέτερον θάνατον.

9. *Πρὸς Πυρρ.*, III, 230.

10. *ΑΡΙΣΤ.*, π. οὐρ., III, 1, 298 b 29 οἱ δὲ τὰ μὲν ἄλλα πάντα γίνεσθαι τε φασὶ καὶ ῥεῖν, εἶναι δὲ παγίως οὐδέν.

ἀναγκαίᾳς τίθεται ἐκ τῶν ἐναντίων ... ὁδόν τε ἄνω καὶ κάτω διαπορεύεσθαι τὰς ψυχὰς ὑπείληφε καὶ τὸ μὲν τοῖς αὐτοῖς ἐπιμένειν κάματον εἶναι, τὸ δὲ μεταβάλλειν φέρειν ἀνάπανσιν¹². Ἡ πραγματικὴ λοιπὸν οὐσία τῆς ἀληθείας μόνον τῷ θεῷ ἀνήκει, διότι ἐν τῷ σοφόν, ἐπίστασθαι γνώμην, ὅτῃ ἐκυβέρνησε πάντα διὰ πάντων¹³. Ἄξιον ἐπίσης σημειώσεως, ὅτι ἐνῶ τὸν Λόγον συναναστρέφονται διαρκῶς οἱ ἄνθρωποι, ἐν τούτοις οὗτοι εὐρίσκονται πρὸς αὐτὸν πάντοτε εἰς ἀσυμφωνίαν: ὥς μάλιστα διηνεκῶς ὁμιλοῦσι λόγῳ... τούτῳ διαφέρονται, καὶ οἷς καθ' ἡμέραν ἐγκυροῦσι, ταῦτα αὐτοῖς ξένα φαίνεται¹⁴. Ἐπειτα ὁ ἄνθρωπος ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ φαίνεται ὡς νήπιον ὅπως ἀκριβῶς τὸ παιδίον ἔμπροσθεν τοῦ ἀνδρός: ἀνὴρ νήπιος ἤκουσε πρὸς δαίμονος ὁκωσπερ παῖς πρὸς ἀνδρός¹⁵.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δύναται νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ὑπαρξίς δὲν ἔχει σοφίαν, ἐνῶ ἡ θεία ἔχει: ἦθος γὰρ ἀνθρώπειον μὲν οὐκ ἔχει γνώμας, θεῖον δὲ ἔχει¹⁶. προσέτι ἡ ἀνθρωπίνη γνώσις κατ' αὐτὸν δὲν εἶναι ἡ παίδων ἀθύρματα νενόμικεν εἶναι τὰ ἀνθρώπινα δοξάσματα¹⁷. Ἐπομένως σαφῶς δείκνυται, ὅτι ἡ ἀνθρώπειος γνώσις διαφέρει τῆς θεϊκῆς: ὁ ἀνθρώπιος Λόγος (γνώσις) ὅρει ὡς ποταμὸς καὶ μεταβάλλεται ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν¹⁸, ἐνῶ ἡ πραγματικὴ γνώσις, ἥτοι ὁ θεῖος Λόγος, μένει ἀμετάβλητος καὶ κεχωρισμένος τῶν ἄλλων πραγμάτων διότι: ὁκόσων λόγους ἤκουσα, οὐδεὶς ἀφικνεῖται ἐς τούτο, ὥστε γινώσκειν ὅτι σοφόν ἐστὶ πάντων κεχωρισμένον¹⁹.

Ἐκ τούτων σαφές καθίσταται, ὅτι ὁ θεῖος Λόγος προδιαγράφει ἐκ τῶν προτέρων τὴν ἐννοίαν τοῦ καλοῦ, τοῦ ωραίου, τοῦ δικαίου, τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἠθικοῦ καὶ ἐν γένει τοῦ ὀρθοῦ: ἐὰν ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὴν ὀρθὴν τῶν πραγμάτων φορὰν, αἰτία τούτου εἶναι τὸ ἀτελές καὶ πεπερασμένον, διότι διὰ τὸν θεὸν πάντα τὰ πράγματα εἶναι τέλεια, ἀγαθὰ καὶ δίκαια, ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι, ἄλλα μὲν νομίζουν ὅτι εἶναι δίκαια, ἄλλα δὲ ἄδικα: τῷ μὲν θεῷ καλὰ πάντα καὶ ἀγαθὰ καὶ δίκαια, ἄνθρωποι δὲ ἃ μὲν ἄδικα ὑπείληφασιν ἃ δὲ δίκαια²⁰.

II. Ἐν τῇ δευτέρᾳ θέσει παρουσιάζεται ὁ θεῖος Λόγος ὡς δίκη, ἥτις γνωρίζει τοὺς τέκτονας καὶ μάρτυρας τῶν ψευδῶν καταστάσεων (= δοκέοντα).

11. Πβ. A.N. ZOUMPOS, Die metaphysische Bedeuteng des Wortes «Ἄδης» bei Herakleitos, *Actes du XIème Congrès International de Philosophie* (Bruxelles, 20-26 Août 1953), τ. 12, σσ. 54 κ.ἐξ.

12. ΣΤΟΒ., Ἐκλ., I, 906. Π6. καὶ ἀπ. 84.

13. Ἀπ. 41.

14. Ἀπ. 79. Π6. καὶ τὰ ἀπ. 81 καὶ 82.

15. Ἀπ. 79. Π6. καὶ ἀπ. 84.

16. Ἀπ. 78.

17. Ἀπ. 70.

18. ΠΛΑΤ., Θεαίτ., 152 d.

19. Ἀπ. 108.

20. Ἀπ. 102.

ἀλλὰ τέκτονες ἐνταῦθα δὲν εἶναι ἢ ὁ ἀνθρώπειος Λόγος, μάρτυρες δὲ αἱ αἰσθήσεις: κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώποισιν ὀφθαλμοὶ καὶ ὦτα βαρβάρους ψυχὰς ἐχόντων²¹. Τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα παρέχουν εἰς τὸν ἄνθρωπον δόξαν καὶ οὐχὶ γνῶσιν· ὁ αἰσθητὸς καὶ ῥέων κόσμος δὲν δύναται νὰ γνωσθῇ διὰ τῶν αἰσθήσεων, διότι τὸ ἐκ τῶν προτέρων (a priori) στοιχεῖον, ἥτοι ὁ ἀνθρώπειος Λόγος, ἔνεκα τῆς ὡς ἄνω αἰτίας ἀδυνατεῖ νὰ χρησιμοποιήσῃ ἐπακριβῶς τὰς λογικὰς αὐτοῦ δυνάμεις καὶ νὰ δυνηθῇ νὰ παράσχῃ ἀκριβῆ γνῶσιν· διὰ τοῦτο οἱ μάρτυρες παρουσιάζονται ὡς κακοί, ἀφ' οὗ βεβαίως οἱ ἄνθρωποι ἔχουν βαρβάρους ψυχὰς. Ὁ Ἡράκλειτος διὰ τοῦ καταλήψεται ἐνισχύει τὴν δύναμιν τοῦ θείου Λόγου, ὡς ἐξουσιαστοῦ καὶ δικαστοῦ τῶν πάντων (πβ. καὶ ἀπ. 66... τὸ πῦρ ἐπελθὼν κρινεῖ καὶ καταλήψεται), ὅστις κρίνων θὰ τιμωρήσῃ πάντας ἐκείνους, τουτέστι τοὺς κατασκευαστὰς καὶ ἐπινοητὰς (τέκτονας + μάρτυρας), οἵτινες συνετέλεσαν, ὅπως ὁ ἄνθρωπος διαφυλάξῃ ἐν τῇ ἑαυτοῦ συνειδήσει γνώσεις οὐχὶ πραγματικάς, ἀλλ' ἀπλῶς τὰ δοκέοντα αὐτοῦ.

A. N. ΖΟΥΜΠΟΣ
(Ἀθῆναι)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
KRITISCHE BEMERKUNGEN ZUM FRAGMENT 28 DES HERAKLEITOS

In diesem Fragment werden die Begriffe δοκέοντα und Δίκη analysiert. Das Fragment hat gnosiologischen Charakter und zeigt die Kraft des ἀνθρώπειος λόγος und des θεῖος λόγος in Bezug auf die Kenntnis der Dinge.

A. N. ZOUMPOS

21. Ἀπ. 107.

